

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

”Hon har äntligen vaknat!” Familjedynamik och maktförskjutning i 1970-talets ungdomsroman: Maria Gripes ...ellen, dellen... och Maud Reuterswårds Flickan och dockskåpet

Vuorio, Pia

Published in:
Finsk tidskrift

DOI:
http://www.finsktidskrift.fi/wp-content/uploads/2018/11/FT_2-2018_web.pdf

Publicerad: 01/01/2018

Document Version
(Referentgranskad version om publikationen är vetenskaplig)

Document License
Publisher rights policy

[Link to publication](#)

Please cite the original version:
Vuorio, P. (2018). ”Hon har äntligen vaknat!” Familjedynamik och maktförskjutning i 1970-talets ungdomsroman: Maria Gripes ...ellen, dellen... och Maud Reuterswårds Flickan och dockskåpet. *Finsk tidskrift*, (2), 9–33.
https://doi.org/http://www.finsktidskrift.fi/wp-content/uploads/2018/11/FT_2-2018_web.pdf

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

”Hon har äntligen vaknat!” Familjedynamik och maktförskjutning i 1970-talets ungdomsroman; Maria Gripes *Ellen, dellen...* och Maud Reuterswårds *Flickan och dockskåpet*

I 1970-talets samtidsrealistiska ungdomsroman framställs familjen påfallande ofta som dysfunktionell, som en fara och ett fängelse för den unga protagonisten. Inspiration till detta motiv hämtade periodens ungdomsförfattare bland annat ur samhällsdebatten. Familjen var farlig, i värsta fall sjukdomsalstrande eller schizofrenogen och det var familjen som var sjuk, inte den person i familjen som utnämns till patient, skriver idéhistorikern Anna Ohlsson i ”Från den heliga familjen till död åt familjen”¹. Detta slagord ”Död åt familjen” skall förstås som en hänvisning till den brittiske psykiatern R. D. Laing som formulerade kritiska tongångar om familjen och moderns roll under 1960-talet. Anmärkningsvärt är att det var just modern som i litteraturen blev måltavla för familjeupproret.² Detta gällde inte bara ungdomslitteraturen utan i hög grad även vuxenlitteraturen där ”modershatet” och kritiken mot kärnfamiljen blev återkommande motiv, i synnerhet i periodens kvinnliga bekännelse- och självbiografi.³

Två ungdomsromaner, nämligen Maria Gripes *...ellen, dellen...* (1974) och Maud Reuterswårds *Flickan och dockskåpet* (1979), har i tidigare forskning utpekats som symptomatiska för periodens debattklimat på grund av berättelsernas Laing- inspirerade inställning till kärnfamiljen samt framställning av en svår mor-dotterrelation där modern utmålas som problemens nav.⁴ Enligt Boel Westin kan i Gripes författarskap rentav urskiljas en hel ”tradition av tragiska mordöttrar”⁵ som omfattar många diversifierade modersporträtt, bland dem Irma ”den monstros elaka modern i *...ellen, dellen...* (1974) personifierad i form av en kallhamrad yrkeskvinna”.⁶ Ying Toijer-Nilsson menar att Irma i likhet med flera andra moderskaraktärer från 1970-talet är mödrar av sin tid och tecknade under en period då inte

¹ Anna Ohlsson, ”Från den heliga familjen till död åt familjen”, i *Barnets familjer ur barnkulturella perspektiv*, red. Anna Banér, Centrum för barnkulturforskning vid Stockholms universitet, Stockholm, 2010, s. 67-76.

² Vivi Edström, ”Värderingar i ungdomslitteraturen”, i *Ungdomsboken. Värderingar och mönster*, red. Vivi Edström, Kristin Hallberg, Liber Förlag, Stockholm, s. 39-41, Gudrun Fagerström, *Maria Gripe: hennes verk och hennes läsare*, Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, nr 6, Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 1977, s. 115-117, Ying Toijer-Nilsson, *Berättelser för fria barn. Könsroller i barnboken*, Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, Stegelands, 1978, s. 228.

³ Cristine Sarrimo, *När det personliga blev politiskt: 1970-talets kvinnliga bekännelse och självbiografi*, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag, 2000, [diss.]

⁴ Vivi Edström, ”Fångenskapssymboler”, i *Ungdomsboken* s. 87-88.

⁵ Uttrycket morddotter är psykoanalytikern Irène Mathis som i *Det omedvetnas arkeologi* (1992) beskriver en dotters rädsla att bli som sin mor som betecknande för åtskilliga kvinnors förhållande till sin egen kvinnlighet. Rädslan kan leda till ett modersuppror vars följd blir ett mord med ett mordoffer: morddotter. Boel Westin, ”Mammor och omödrar. Modersbilder i barn- och ungdomslitteraturen”, *Opsis Kalopsis*, 1996:2, s. 39.

⁶ Westin, s. 39.

bara familjen utan även föräldrarollen debatterades och ifrågasattes⁷.

Modersporträtten i *...ellen, dellen...* och *Flickan och dockskåpet* väckte uppmärksamhet även i den samtida receptionen. Kerstin Stjärne kopplar i *Expressen* samman Gripes mödrakaraktär med makt: ”För det hemska med den här mamman är att hon i grotesk förstoring demonstrerar de maktmekanismer som gäller för så mycken s k (sic) uppfostran: att tvinga på andra människor en roll och att definiera och ’forma’ dem.”⁸ Britt Ågrens omdöme är snarlikt Stjärnes: ”Den ondska som representeras främst av Fredrikas mamma. Familjens överhuvud, försörjare och med monopol på allt – hon bestämmer vad familjen ska känna, tycka och tänka.”⁹

Stefan Mählqvist imponeras i sin recension av det djärva formspråket i *Flickan och dockskåpet*: ”Den bryter radikalt mot en ungdomsboks konventionella krav på robust handling. Reuterswärd ger oss bara ögonblicksbilder av människors misslyckade kontaktförsök.”¹⁰ Däremot är han kritisk mot romanens avslutande scen där mamman slår sönder ett dockskåp: ”Det är inte en handling av frigörelse, utan av förstörelse, ett underkännande av det liv hon levat”, skriver Mählqvist.

Anmärkningsvärt är att den aktiva roll som romanernas flickprotagonister ges för att förändra de inflammerade familje- och modersrelationerna, inte synliggjorts i någon större grad inom forskningen. Westin är visserligen inne på en omformulering av mor-dotterrelationen då hon skriver: ” ’Omodern’ förvandlas kanske till slut till en mamma, formad av sin dotter”¹¹. Hennes analys utvecklas inte närmare men banar, menar jag, väg för en djupare granskning av Gripes moderskaraktär. Det samma gör även Vivi Edströms snarlika tolkning av Reuterswärds modersporträtt. Den frigörelse som till sist sker då protagonisterna flyttar hemifrån gäller enligt Edström lika mycket modern som dottern.¹² Edström förefaller vara den enda barnlitteraturforskare som kommenterat modersporträttet i *Flickan och dockskåpet*.

Artikeln syftar till att med utgångspunkt i den dysfunktionella familjedynamiken och via textanalys argumentera för en nytolkning av *...ellen, dellen...* och *Flickan och dockskåpet*.

⁷ Ying Toijer-Nilsson *Skuggornas förtrogna om Maria Gripe*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 2000, s.128.

⁸ Stjärne, ”Du ska bli min mamma...!”

⁹ Britt Ågren, ”Olyckliga Fredrika (och en otäckt dominant mamma)”, *Dagens Nyheter*, 10.12.1974.

¹⁰ Stefan Mählqvist, ”Klagovisor i ett dockskåp”, *Dagens Nyheter*, 10.11.1979.

¹¹ Boel Westin, ”Mammor och omödrar. Modersbilder i barn- och ungdomslitteraturen”, *Opsis Kalopsis*, 1996:2, s. 39

¹² Vivi Edström, ”Fångenskapssymboler”, i *Ungdomsboken. Värderingar och mönster*, red. Vivi Edström, Kristin Hallberg, Liber Förlag, Stockholm, s. 69-96.

Centrala begrepp för analysen är makt, röst och subjektsblivande; *makt* för att den utövas av bägge moderskaraktärer i syfte att kuva och styra protagonisterna och *röst* för att det något döttrarna inledningsvis saknar. Begreppet makt har problematiserats inom barnlitteraturforskningen¹³ allt sedan Roberta Seelinger Trites bröt mark genom att synliggöra makt som ett grundläggande mönster i ungdomsromanen¹⁴. Maria Nikolajeva vidgar Trites tes genom att konstatera att makt förekommer i en eller annan form i all barnlitteratur¹⁵. Nikolajevas definition av makt kan enligt mig bäst kopplas ihop med artikelns syfte. Det är en syn även jag skriver under på. Hon hävdar nämligen att det underliggande motivet i barnlitterära verk är att skildra hur rådande maktpositioner bejakas eller ifrågasätts.

Enligt Nikolajeva använder barn- och ungdomsförfattare olika berättarstrategier för att ifrågasätta vuxennormer. Genom att i artikeln blottlägga hur dessa vuxennormer opererar samt genom att synliggöra hur röst, fokalisering och subjektsblivande förekommer i *...ellen, dellen...* och *Flickan och dockskåpet* problematiseras mödrarnas maktutövning samt dess konsekvenser för familjedynamiken. Avslutningsvis granskar jag om och hur denna maktutövning ifrågasätts av protagonisterna och vilken utgången blir, det vill säga avslutas romanerna i ett bekräftande av den vuxna normen, så som Nikolajeva föreslår¹⁶, eller sker det en förändring i maktstrukturen där makten förskjuts från mor till dotter i något jag vill kalla *maktförskjutning*.

I korthet skildrar *...ellen, dellen...* vardagen i en fempersonersfamilj där fokus är på protagonisten Fredrika, familjens mellersta barn. Tidsperioden för handlingen är tydligt angiven, från våren 1972 då Fredrika är 13 år fram till våren 1974, under vilken läsaren får följa Fredrikas iakttagelser som växlar mellan introspektion och djupanalyser av händelser och av de andra familjemedlemmarna. Det huvudsakliga motivet är Fredrikas personlighetsförvandling, dess bakgrund och följder. Från att ha varit ”en ingen”, blir hon

¹³ Clementine Beauvais undersöker den maktdynamik som äger rum i mötet mellan den barnlitterära textens implicita vuxna författare och dess implicita barnläsare. Beauvais tes bygger på att den vuxna inte är maktfullkomlig och att barnet inte är maktlöst. *The Mighty Child. Time and Power in Children's Literature*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2015, s. 3.

¹⁴ Med makt avser Roberta Seelinger Trites utgående från Michel Foucault, Judith Butler, Jaques Lacan och Marilyn French en inre kraft som finns inom individen men även en yttre kraft som styr individen att agera på ett visst sätt. Enligt Trites är ett av ungdomslitteraturens bärande motiv att skildra hur unga, inte sällan trotsiga karaktärer anpassar sig till ett samhälle fyllt av maktstrukturer. *Disturbing the Universe. Power and Repression in Adolescent Literature*, University of Iowa Press, Iowa City, 2000, s. 7.

¹⁵ Maria Nikolajeva, *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers*, Routledge, New York & London, 2010, s. 7.

¹⁶ Enligt Nikolajeva kan protagonister i barn- och ungdomslitteratur under vissa omständigheter och temporärt få makt. Likväl kan vuxnas auktoritära position ifrågasättas men i slutändan intar den vuxna normen en överordnad position, s. 8 och 203-204.

plötsligt energisk, snabb i repliken och populärast i klassen. Drivkraften bakom förvandlingen till ”en helt annan människosort”¹⁷ är Irma som på grund av sitt missnöje med Fredrika på olika sätt försöker forma om dottern.

Flickan och dockskåpet är heller ingen jag-berättelse och i likhet med Reuterswårds tidigare ungdomsromaner kretsar handlingen nästan i lika hög grad kring moderns inre kris som kring protagonistens. Karaktärerna har inga namn utan benämns enbart flickan, mamman och pappan. Allusionen till Henrik Ibsens drama *Et dukkehjem* (1879) är uppenbar. Hos Reuterswård rör det sig både om personlig frihet och integritet och om behovet av uppbrott, både om dotterns frigörelse från moderns förlamande grepp och om moderns uppbrott från normer och begränsningar påtvingade av den egna modern.

Flickan och dockskåpet skildrar två olika tidsperioder; den första handlar om den 6-åriga protagonisten som får arva ett dockskåp, en släktklenod från moderns sida. Modern värnar om dockskåpet och ifrågasätter ständigt dotterns ommöbleringar och sätt att leka. Den andra perioden skildrar hur modern och den nu vuxna dottern hanterar den nya situation som uppstått då dottern flyttat hemifrån. Därtill återges en parallell berättelse i romanen som handlar om dockskåpets olyckliga invånare som ytterligare bidrar till romanens komplexitet. Berättelsen om dockfamiljen kan nämligen tolkas som en metafor för föräldrarnas olyckliga äktenskap.

1970-talet omtolkas och omprövas

Inom forskningen har 1970-talslitteraturen gett upphov till nyläsningar både vad gäller periodens barnlitteratur som allmänlitteraturen. I synnerhet 1970-talets kvinnolitteratur har under senaste år synliggjorts och omdefinierats¹⁸, dels på grund av den negativa stämpel som präglat denna kategori och dels på grund av den ringa uppmärksamhet periodens kvinnolitteratur getts i litteraturhistoriska verk. Anne Marie Mai skriver apropå 1970-talet att begreppet ”kvinnolitteratur” blir en paroll i det uppbrott i den litterära kulturen där kvinnorna

¹⁷ Maria Gripe, *...ellen, dellen...*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 1974, s. 10.

¹⁸ *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* band 1-5, red Elisabeth Møller Jensen, Höganäs: Bra Böcker, Malmö, utgiven mellan 1993 och 1998, elektronisk översikt, *Nordisk kvinnolitteratur med 2000-talets litteratur*, red. Anne-Marie Mai, <https://nordicwomensliterature.net/se/>, 2012, Anna Williams, *Stjärnor utan stjärnbilder. Kvinnor och kanon i litteraturhistoriska översiktsverk under 1900-talet*, Gidlunds förlag, Örlinge, 1997, Christine Sarrimo, *När det personliga blev politiskt*, 2006, Immi Lundin, *Att föra det egna till torgs. Berättande, stoff och samtid i Kerstin Strandbergs, Enel Melbergs och Eva Adolfssons debutromaner*, Critica Litterarum Lundensis, 2012, Maria Jönsson, *Behovet av närhet blir med åren betydligt större än nödvändigheten att bevara sin värdighet. Om genus, trots och åldrande i Kerstin Thorvalls författarskap*, Maria Jönsson och ellerströms förlag, Lund, 2015, Ebba Witt-Brattström, *Stå i bredd. 70-talets kvinnor, män och litteratur*. Norstedts, Stockholm, 2014.

lämnar de nischer som den manligt dominerade litterära kulturen tidigare hänvisat dem till¹⁹. Uppbrottet uttrycker sig i form av genreexperiment och ett gediget bruk av biografiskt stoff.

I denna kavalkad av kvinnliga pionjärer kan man, menar jag, även placera Reuterswärd vars *Flickan och dockskåpet* typografiskt och tematiskt skiljer sig från samtida ungdomsromaner. Reuterswärd formexperiment uttrycker sig i indragna spalter för att markera skifte i fokaliseringen medan tematiken i hög grad även kretsar kring moderns inre kris och traumatiska barndomsupplevelser. I moderns berättelse väver Reuterswärd in såväl kvinnoförtryck som en problematisk mor-dotterrelation som är tidsenliga tematan även i kvinnolitteraturen²⁰.

Inom barnlitteraturforskningen har periodens ideologiska klimat och kulturdebatt samt hur dessa påverkat barnlitteraturen väckt särskilt intresse och kartlagts av AnnaKarin Kriström²¹, Lena Kåreland²² och Sara Kärrholm²³. Även i Maria Jönssons studie av Kerstin Thorvalls författarskap tangeras perioden i ett avsnitt som fokuserar relationellt subjektblivande i Thorvalls flick- och pojkskildringar²⁴. Gemensamt för dessa studier är att de i huvudsak fokuserar bilder- och mellanåldersböcker medan ungdomsromanen inte berörs annat än kortfattat i Kårelands studie.

En sökning via Svenska barnboksinstitutets databas Elsa visar att familjen i barnlitteraturen är ett motiv som engagerat forskare i synnerhet internationellt.²⁵ Ann Alstons studie²⁶ av engelskspråkig litteratur spänner över två sekel och omfattar såväl barn- som ungdomslitteratur. Hennes tes är att trots att samhället under denna period förändrats radikalt och familjeformerna med det, har barnlitteraturens familjeideal som inbegriper en kärleksfull och trygg kärnfamilj, fortlevt förvånansvärt intakt. Alston baserar en del av sin analys på

¹⁹ Anne-Marie Mai, "Litteraturens många kön – om nordisk kvinnolitteratur under de första decennierna av 2000-talet", <https://nordicwomensliterature.net/se/om-det-tryckta-verket/litteraturens-manga-kon/>.

²⁰ Sarrimo, s. 75 och 99-130.

²¹ AnnaKarin Kriström, *De gränslösa böckerna. Om Hans Alfredson och Barbro Lindgren i 60- och 70-talens allålderslitteratur*, Eriksson & Lindgren, Stockholm, 2008.

²² Lena Kåreland, *Inga gåbortsföremål. Lekfull litteratur och vidgad kulturdebatt i 1960- och 1970-talens Sverige*, Makadam, Göteborg, 2009.

²³ Sara Kärrholm, "Barnkulturen och det stora slaget om verkligheten. Värden och värderingar i tidskriften Ord & Bild under 1970-talet", *Barnlitteraturens värden och värderingar*, red. Sara Kärrholm & Paul Tenngart, Studentlitteratur Ab, Lund, 2012, s. 103-118.

²⁴ Maria Jönsson, *Behovet av närhet blir med åren betydligt större än nödvändigheten att bevara sin värdighet. Om genus, trots och åldrande i Kerstin Thorvalls författarskap*,

²⁵ Till exempel Adrielle Britten, "The family and adolescent wellbeing : alternative models of adolescent growth in the novels of Judith Clarke", *International research in children's literature* 7:2, 2014, s. 165-179.

²⁶ Ann Alston, *The Family in English Children's Literature*, New York & London, Routledge, 2008.

Foucaults teori om makt och kontroll och synliggör hur familjens roll i barnlitteraturen är att anpassa såväl det litterära barnet som den implicita barnläsaren att acceptera den vuxna som auktoritet.

Familjemönstret i *...ellen, dellen...* och *Flickan och dockskåpet* kan bäst reflekteras mot Sara Kärrholms analys av hur barnkulturens värden formulerades under 1970-talet samt hur periodens barnlitteratur korresponderade med den tidens värderingar. Enligt Kärrholm kännetecknades 1960- och 1970-talen både av en misstänksamhet gentemot ideologiernas kraft att påverka barn genom litteraturen och av en tillförsikt om att ”rätt” ideologi kunde använda samma kanaler för att nå fram med sina budskap.²⁷ Särskilt påtaglig blev barnkulturens makt då det gällde ett slags omförhandling av traditionella familjemönster.

Kärrholm hänvisar till författaren Kerstin Thorvall som i en inflytelserik debattartikel krävde att i synnerhet bilderböckerna skulle anpassa sig till en social verklighet som barn och föräldrar kunde känna igen sig i.²⁸ Enligt Thorvall konserverade barnboksförfattarna de gamla könsrollerna i stället för att skildra verklighetens mödrar som enligt författaren varken som yrkesarbetande eller som hemmamammor förmådde leva upp till idealbilden av den kärleksfulla och uppoffrande goda modern.²⁹

Thorvalls artikel fick snart genklang i och med att barnboksförfattarna började skildra nya familjemönster och alternativa roller för kvinnor och män³⁰. I ungdomslitteraturen, med *...ellen, dellen...* och *Flickan och dockskåpet* som typexempel, drivs emellertid omförhandlingen av familjemönstret till sin spets i och med den dysfunktionella mor-dotterrelationen samt äktenskapsproblemen som skildras ingående av Gripe och mer implicit av Reuterswärd. Hur detta sker återkommer jag till i textanalysen.

Att 1970-talets ungdomslitteratur förblivit ett tämligen outforskat område är förvånansvärt med tanke på att denna period, med början på 1960-talet, generellt utpekas som den tid då ungdomslitteraturen tog form i Sverige³¹. Snarare har den samtidsrealistiska ungdomsromanen

²⁷ Kärrholm, s. 105.

²⁸ Kärrholm, s. 106.

²⁹ Kerstin Thorvall, ”Bor alla barnboksförfattare i Tomtebolandet”, *Expressen*, 29.6.1965.

³⁰ Toijer-Nilsson, *Berättelser för fria barn. Könsroller i barnboken*, s. 63-72.

³¹ Ulla Lundqvist, *Tradition och förnyelse: svensk ungdomsbok från sextiotial till nittiotial*, Rabén & Sjögren, Stockholm, s. 49.

i viss mån avfärdats som ”problemlitteratur” på grund av det tematiska överflödet av ungas svårigheter i form av generationskonflikter eller sociala problem. I en översikt konstateras att ungdomsförfattarna med inlevelse och solidaritetskänsla för de unga nog lyckas beskriva dessa men att beskrivningarna av vuxensamhället ofta blir förenklade och schablonartade.³² Sonja Svensson påpekar i uppsatsen ”Ett släkte för sig”³³ att fäder, till följd av könsrollsdebatten, gestaltas som mjukare och mer engagerade i sina barn i 1970-talets ungdomslitteratur medan mödrarna, oberoende av om de är hemmafruar eller yrkesarbetande, framställs som dominerande och lätt frustrerade kvinnor.³⁴ Generaliseringen av 1970-talets ungdomsroman som problemlitteratur har därmed i stort sett fått leva kvar. Att det finns aspekter i dessa romaner vad gäller tematiken och den komplexa karaktärsskildringen som nyanserar kategoriseringen av 1970-talets ungdomsroman, är därför något jag diskuterar i denna artikel.

Normbrytande ungdomslitteratur

Diskussionunderlag för detta ger barnlitteraturforskaren Kimberley Reynolds studie³⁵ av angolsaxisk barn- och ungdomslitteratur i vilken hon mot bakgrund av den ungdomslitteratur som utvecklades i USA på 1950-, 1960- och 1970-talen synliggör hur den postmoderna ungdomsromanen förändrats under 2000-talet. Med särskilt intresse granskar hon decenniets ungdomsskildringar som vågar utmana sociala konventioner och etablerade normer och i stället presenterar berättelser i vilka protagonisterna skildras som komplexa karaktärer vars identitetsbygge är en ständig process.³⁶ Denna typ av litteratur kan, hävdar hon, bidra till en social och estetisk förändring av vedertagna kulturbundna livsmönster genom att uppmuntra läsaren till att betrakta olika idéer, frågeställningar och motiv ur helt nya perspektiv som till exempel en omförhandling av familjemönster eller en rotation av makt³⁷.

Uppväxttiden handlar med andra ord inte enbart om att lära sig förhandla och finna sin plats i samhället utan också, som jag tolkar Reynolds, om att lära sig ifrågasätta invanda och

³² ”Den moderna ungdomsboken”, i *Ord och bilder för barn och ungdom III. Ungdomslitteraturen*, red. Lars Furuland, Mary Ørvig, Sonja Svensson, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1994, s. 307.

³³ Sonja Svensson, ”Ett släkte för sig. Om åldersbarriärer i den svenska ungdomsboken 1950-1975”, *Kring den svenska ungdomsboken. Analys, debatt, handledning*, red. Ulla Lundqvist & Sonja Svensson, Natur och Kultur, Stockholm, 1977, s. 11-62.

³⁴ Svensson, s. 38.

³⁵ Kimberley Reynolds, *Radical Children's Literature. Future Visions and Aesthetic Transformations in Juvenile Fiction*, Palgrave Macmillan, Hampshire & New York, 2007.

³⁶ Reynolds, s. 86.

³⁷ Reynolds, s. 2.

etablerade mönster så som traditionella familjeformer och maktpositioner som inom ramen för ungdomslitteratur inte sällan är förbehållna de vuxna. Detta kan ske via litteratur som erbjuder nya tänkesätt, mönster och lösningar.

...ellen, dellen... och *Flickan och dockskåpet* är visserligen publicerade tre årtionden innan de ungdomsromaner som Reynolds hänvisar till men har, menar jag, vissa sammanfallande drag som motiverar en jämförelse. Till dessa drag hör den komplexa karaktärsbeskrivningen i ...ellen, dellen... med en protagonist som växlar mellan olika personligheter samt Reuterswårds skildring av en problematisk familjedynamik.

Redan de inledande fraserna i ...ellen, dellen... tyder på att protagonisten rids av en inre konflikt mellan sitt namn och sin identitet. Detta tema, skriver Toijer-Nilsson, är i själva verket något som genomsyrar hela Gripes författarskap, nämligen ”en människas namn, hennes förhållande till sitt namn, hennes avsky för namnet”³⁸ samt den ständiga konflikten mellan namn och identitet.

Romanen är skriven i tredjeperson men perspektivet är Fredrikas och det är genom hennes medvetande de övriga karaktärerna och händelserna filtreras. Berättelsen är skriven som Fredrikas återblick över skeendena som leder fram till personlighetsförvandlingen samt dess konsekvenser.

Minna hade pappa helst velat att hon skulle heta...

- Kanske för att det betyder ”älskad”, förklarade han en gång och såg blyg ut. Men det blev Fredrika i stället, delvis efter morfar som hette Fredrik, men mest efter Fredrika Bremer. [...] och det var väl, i och för sig, inget fel på Fredrika Bremer, men namnet kändes litet påklistrat – precis som om man skulle behöva en extra krusidull för att motiveras.³⁹

Några rader senare konstaterar berättaren att om Fredrika fått välja själv hade hon nog valt Minna, ”som pappa Benkt ville, fast det var ju så hemligstämplat, så det tänkte hon inte mer på.”⁴⁰ Dragkampen kring namngivningen signalerar inte bara ett maktförhållande mellan mamma Irma och pappan i vilket Irma är den som bestämmer, utan även en speciell far-dotterrelation där dotterns förtroende och empati är för pappan. Förtroende är dock något som måste undanhållas, av hänsyn till den dominanta mamman. Medan pappan framställs som den

³⁸ Toijer-Nilsson, *Skuggornas förtrogna*, s. 44.

³⁹ Gripe, s. 8.

⁴⁰ Gripe, s. 8.

mjuka och känslomamma är mamman den pragmatiska som kräver framgångar och resultat av sina barn. Ur citatet framgår att Fredrika är kritisk till sitt namn. Kopplingen till den historiska kvinnosakskvinnan Fredrika Bremer har nämligen gjort att Fredrika, i stället för att uppleva namnet som en sporre att bli något stort, vilket varit mammans avsikt, i stället upplevt det som en ständig påminnelse om att hon inte duger som den hon är.

Fredrika minns hur hon under hela sin uppväxt inte enbart jämförts med sin historiska namne: ”Det var än den ena än den andra som kanske vore något för Fredrika att ge akt på – det var alltid henne det gällde, alltid hon som var mest i behov av förebilder. På sätt och vis förstod hon det, hon var inte lika bra som hon borde vara, som mamma tänkt sig”⁴¹.

När så mammans väninna Evelyn kommer på besök får Fredrika en ”bekräftelse” på att det är något fel på henne.

- Sannerligen tror jag inte du har fått en liten tungus, Irma, sa hon plötsligt.

Mamma spärrade upp ögonen.

- Du sa ordet! sa hon. Jo, vi har nog också undrat vad det kan vara med henne...

De skrattade allihop – varför kunde Fredrika inte förstå, det var ju allvarliga saker det här, men det var väl för att de själva inte var tunguser. [...] Sedan for Evelyn tillbaka till Amerika. Efter sig lämnade hon ’en liten tungus’.⁴²

Med tungus avses en klumpig, feg och tystlåten person. ”Diagnosen” görs av Evelyn som åtnjuter stor auktoritet i familjen eftersom hon är Irmas bästa vän och därtill universitetslärare i Amerika. För Fredrika blir tunguseriet därför likt en dom som hon måste avtjäna genom att byta personlighet. I denna inramning uppfattas klumpigheten, tystlåtenheten och blygheten som verkliga problem och inte som karaktärssdrag som kan förefalla naturliga för en tonåring. Pappan är däremot den enda i familjen som inte uppskattar Evelyn eller hennes besök men i stället för att ifrågasätta väninnan drar han sig undan: ”han var väldigt mycket borta medan hon var där. De hade visst litet svårt att prata med varann”⁴³, förklarar berättaren och då tunguseriet fastställs som ett faktum konstaterar pappan enbart: ”– Jojo, det är lätt att få en

⁴¹ Gripe, s. 9.

⁴² Gripe, s. 17.

⁴³ Gripe, s. 16.

klick på sig, sa pappa – vad han nu menade med det”⁴⁴. Pappans kritik mot Evelyn står att läsa mellan raderna även om han inte direkt försvarar sin dotter.

Det finns med andra ord flera schismer mellan karaktärerna såväl mellan mor och dotter som mellan Irma och Benkt som lämnas åt läsaren att uttolka. Det är, med hänvisning till Toijer-Nilsson, ”ett själsligt spel”⁴⁵ som Gripe engagerar läsaren i och som hävdar jag, bidrar till karaktärsbeskrivningens komplexitet i likhet med den subversiva ungdomsromanens som Reynolds diskuterar.

Psykologiskt relationsspel mellan mor och dotter

Även i Reuterswårds roman pågår ett psykologiskt spel mellan karaktärerna som problematiseras via den parallella berättelsen om docksskåpsfamiljen. De inbördes relationerna mellan familjemedlemmarna är svårt inflammerade vilket ofta enbart antyds mellan raderna. Det är ett vågat och komplicerat formspråk som Reuterswård driver och som sammanfaller väl med Reynolds beskrivning av den postmoderna normbrytande ungdomsromanen. Det djärva formspråket kommer till uttryck i växlingar i fokaliseringen ömsom mellan dottern och modern, ömsom mellan de olika docksskåpsfigurerna. Därtill markerar det extensiva bruket av indragna spalter dialoger och karaktärernas medvetandeflöde under dialoger.

I likhet med Irma i *...ellen, dellen...* har den ordningsamma och städinriktade modern i *Flickan och dockskåpet*, stängt av alla känslkanaler till sina barn. I stället uppfattar hon barnen som tillfälliga besökare i hemmet: ”– Jag tror att jag har försökt vänja mej vid att inte betrakta er som min egendom, redan när ni föddes”⁴⁶, konstaterar hon under en dialog med den då redan vuxna protagonisten.

Den yngsta dottern är mest utsatt eftersom hon är den som mest längtar efter att bli sedd.. Moderns kylighet ackompanjeras av en kvävande omsorg då hon tränger sig på den vuxna dottern med sina värderingar, råd och sin kritik. Protagonistens relation till pappan är bättre även om han i motsats till Benkt i förblir en bakgrundsgestalt. I ett kapitel som fokaliserar modern framträder hennes svartsjuka över makens otvungna relation till dottern:

⁴⁴ Gripe, s. 17.

⁴⁵ Toijer-Nilsson, *Skuggornas förtrogna om Maria Gripe*, s. 129.

⁴⁶ Maud Reuterswård, *Flickan och dockskåpet*, Bonniers Junior Förlag Ab, Stockholm, 1979, s. 91.

Mamman känner hur det bränner till i mellangärdet när hon hör sin man på det mest naturliga sätt säga:

- Varför jag ringde... åh, min älskling för att jag ville höra din röst, om du har det bra... jo, då det kan jag visst det...

Det kuttrande, småsnackiga samtalet som inte vill något annat än dela med sig av kärlek fortsätter utan att någon av dem, flickan eller pappan, egentligen meddelar någonting.⁴⁷

Den indragna spalten efter makens replik skall förstås som moderns omdöme av relationen mellan far och dotter. Det är en tillit modern avundas och mår illa av rent fysiskt då hon känner hur det bränner till i magen. Svartsjukan bottnar i den maktkamp mellan mor och dotter som börjar redan då flickan är liten och kulminerar då hon hon är vuxen. I centrum för denna kamp står moderns släktklenod, ett handgjort dockskåp. Det är omsorgsfullt inrett, genomtänkt i minsta detalj: ”Mor och far och släktingar trängdes i en salong där guld och rosafärgad siden glänste i kapp med takkronor och väggspeglar. Far har brun sportkostym i sträv tweed och hade keps fastklistrad på huvudet. Mor var i stor toalett.”⁴⁸ Enligt Vivi Edström blir dockskåpet en allegori för den borgerliga familjens instängdhet och förljugna atmosfär.⁴⁹ Kritiken mot det borgerliga etablissemang är, skriver Edström ett uttryck för den samhällskritik och vänsterprägel som kännetecknar periodens samhällsklimat i stort och som reflekteras i ungdomslitteraturen.⁵⁰

Den parallella berättelsen om dockfamiljen låter förstå att protagonistens föräldrar lever ett kulissäktenskap som börjar krackelera då den yngsta dottern flyttar hemifrån. Ett kapitel som skildrar dockfruns liv antyder detta eftersom läsaren inte kan undgå att dra paralleller till protagonistens mor.

Jag har aldrig fått vara för mej själv. Har det inte varit för tjänstefolket så har den där tröga bocken jag är förmäld med gjort vad han har kunnat för att få mej ur gängorna. Vi har inte samma livsstil. Det visste jag från allra första början. Men vad hjälpte det att jag protesterade. Vi skulle in under samma tak. Det var så på den tiden. Man hade inte sin egen vilja.⁵¹

Av allt att döma har dockfrun, underförstått modern, inte gift sig av egen fri vilja och hänvisningen till maken som en ”bock” antyder otrohet. I ett kapitel skildras mycket riktigt

⁴⁷ Reuterswärd, s. 114.

⁴⁸ Reuterswärd, s. 10.

⁴⁹ Edström, ”Fångenskapssymboler”, s. 88.

⁵⁰ Edström, ”Värderingar i ungdomslitteraturen”, s. 39.

⁵¹ Reuterswärd, s. 105

hur protagonistens far en sommar förför familjens barnflicka då modern är bortrest. Modersporträttet i *Flickan och dockskåpet* signalerar därför en annorlunda komplexitet än den i *...ellen, dellen...* eftersom moderns känslökyla synes vara en följd av ett olyckligt äktenskap som ingåtts av andra orsaker än kärlek och tillit. Att föräldrakaraktärer skildras så pass ingående och att föräldrars äktenskap skärskådas på ovan beskrivna sätt är, vågar jag hävda, ovanligt för 1970-talets ungdomsroman. För att återknyta till Reynolds pekar karaktärs- och intrigbeskrivningen i *...ellen, dellen...* och *Flickan och dockskåpet* i stället på en komplexitet som utmanar den klichéfyllda motiv- och vuxenschildringen, det vill säga den av Sonja Svensson påtalade framställningen av föräldrakaraktärer i 1970-tales ungdomsroman ävensom den ställer krav på läsarens tolkningsförmåga.

Romanernas referenser till Laings tes om familjer som sjukdomsalstrande bidrar ytterligare till berättelsernas mångtydighet, och ger en anledning att spegla romanernas moderskaraktärer och familjedynamik mot laingska resonemang och synliggöra den intertextuella relationen till Laings verk. I motsats till *...ellen, dellen...*, som inleds med ett citat ur Laings verk *Familjelivet* (1971) saknar Reuterswårds roman explicita hänvisningar till Laing men intrigen, familjekonstellationen och moderns roll har ändå föranlett Edström att tolka romanen som laingpåverkad i och med att författaren behandlar en ung flickas fångenskap i familjen ur ett socialpsykologiskt och djuppsykologiskt perspektiv.⁵² Edström noterar att Reuterswård förefaller ha inspirerats av Laing även gällande andra ungdomsromaner som hon skrev under 1970-talet. Hit hör exempelvis Elisabet-trilogin i vilken modern framstår som en negativ förebild och kontrast mot vilken protagonisten söker sin väg och sin identitet.⁵³

Laings möjliga inflytande på karaktärskonstruktion och relationsschildring skall dock inte tolkas som romanernas reservationslösa bekräftelse av hans teser utan snarare som författarnas intresse för den brittiske psykiatern som under en kort period fick bred spridning i Sverige, främst i kulturella sammanhang. Om denna motperspektivens tid då samhällets alla institutioner var satta under kritisk granskning skriver Anna Ohlsson i en avhandling⁵⁴ om svensk psykiatridebatt i vilken hon ägnar ett helt kapitel åt Laings inflytande och reception i

⁵² Vivi Edström, "Fångenskapssymboler", i *Ungdomsboken* s. 87-88

⁵³ Pia Vuorio, "Din frihet är nära kopplad till min egen." En feministisk psykoanalytisk läsning av emancipations- och modersmotiv i Maud Reuterswårds Elisabettrilogi", i *Barnboken*, nr 29, 2016.

⁵⁴ Anna Ohlsson, *Myt och manipulation. Radikal psykiatrikritik i svensk offentlig idédebatt 1968-1973*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm, 2008, [diss.]

Sverige mellan åren 1968 och 1973⁵⁵. Något överraskande diskuterar Ohlsson även de laingska influenserna i Gripes författarskap med hänvisningar till *...ellen, dellen...* och *Glastunneln*⁵⁶, ett tema hon återkommer till i uppsatsen ”Från den heliga familjen till död åt familjen”. Någon utförligare barnboksforskning kring den brittiske psykiaterns inflytande på periodens ungdomslitteratur har jag däremot inte funnit.

Att Laings idéer togs så väl emot i Sverige bottnar enligt Ohlsson⁵⁷ i den kritik mot familjen som tog fart redan i december 1965 då författaren Barbro Backberger i en artikel i *Dagens Nyheter*⁵⁸ beskrev familjen som ett ”utpressningsinstitut” i vilket familjemedlemmarna kunde driva varandra allt längre in i en ”spiral av ångslan, defaitism, paranoia och asocialitet.” Tre år senare fick Laing stor synlighet i Sverige i och med en stort uppslagen intervju i *Bonniers Litterära Magasin* samt utgivningen av hans debutbok *The Divided Self*, eller *Det kluvna jaget* som den svenska titeln löd.

I *BLM*:s artikel exemplifierar Laing med en familj som enligt honom är mer problematisk än den individ i familjen som tillskrivits ett begynnande schizofrent tillstånd. Av de vuxna i denna familj pekade Laing ut modern som katalysatorn för problemen. I sin bok *Familjelivet* hänvisar Laing till Erving Goffman, en amerikansk professor i antropologi och sociologi, verksam under samma period som Laing: ”Det tycks inte finnas någonting som mer effektivt kan göra en värld levande för en än just en annan människa, som med en blick, en gest, ett påpekande får hela den verklighet där man dväljs att skrumpna ihop”.⁵⁹ Laing hävdar att dessa påtryckningsmekanismer finns internaliserade i familjen; för att kunna bevara sin egen inre värld kan en familjemedlem försöka påverka andra familjemedlemmars inre värld och således hålla familjestrukturen intakt.⁶⁰

Tematiken i *...ellen, dellen...* ligger delvis i linje med denna problematik. Irma låter nämligen förstå att Fredrikas personlighet utgör ett problem för hela familjen och att hon måste förändra sig för att passa in i familjen. Med laingsk terminologi hotar Fredrika familjestrukturen. Genom att kritisera dottern och jämföra henne med andra försöker Irma rädda familjen från kaos.

⁵⁵ Laing var en omdiskuterad person visar Ohlsson, en ”poppsykiater”⁵⁵ vars böcker diskuterades mer på dagstidningarnas kultursidor och i kulturtidskrifter än i medicinska tidskrifter s. 117-121.

⁵⁶ Ohlsson, s. 151-152.

⁵⁷ Ohlsson, ”Från den heliga familjen till död åt familjen”, s. 68.

⁵⁸ Barbro Backberger, ”Den heliga familjen”, *Dagens Nyheter*, 24.12.1965.

⁵⁹ R. D., Laing, *Familjelivet*, Bokförlaget PAN/Norstedts, Stockholm, 1977, s. 17.

⁶⁰ Laing, s. 17.

Omvandlingen sker efter att Irma köpt en kappa åt Fredrika, ett klädesplagg som dottern från första början avskyr.

Kunde mamma inte se att den här kappan plånade ut henne? Hon försvann ju i den! Såg mamma inte det? Nej då, hon tyckte tvärtom att kappan lyste upp Fredrika. [...] Det fanns ingenting att göra, Fredrika gav upp, stod bara där och hängde, äntligen såg mamma hennes olyckliga min.

– Är det så att du hellre vill ha den gröna kanske?

Fredrika nickade trött. Hellre den än den röda i alla fall, tänkte hon, eftersom det tydligen inte gick att klara sig ifrån den där kappan.⁶¹

För protagonisten blir kappan likt en tvångströja med vilken modern försöker radera ut det sista av dotterns egen personlighet. För dotterns röst, åsikter och i själva verket hela subjekt finns inget utrymme i detta klädbeslut. I intervjun för *BLM* hävdar Laing att föräldrar i schizofrenogena familjer handlar i all välmening men det som föräldrarna betraktar som kärlek och omsorg i själva verket är mental våldföring för att få barnen att anpassa sig till en viss typ av beteende. Detta destruktiva våld resulterar antingen i att barnet vägrar att anpassa sig och går under eller i att barnet till slut ger upp och fogar sig till maskinmässig lydnad. Med Laings ord: ”I grunden är det en fråga om makt: tänk eller känn som vi annars måste vi behandla dig...”⁶² Med begreppet ”behandla” avses i detta sammanhang psykiatrisk vård.

Strax efter köpet av kappan genomgår Fredrika sin personlighetsförvandling: ”Efter den stunden blev hon en annan människa. Började gå och röra sig på ett nytt sätt, med mycket snabbare och effektivare rörelser. [...] Och framförallt förändrades hennes röst, det litet beslöjade, smått avsigkomna, som enerverade mamma så, försvann totalt.”⁶³ Irma tolkar förvandlingen som en bekräftelse på att dottern tagit sig samman och utbrister: ” – Hon har äntligen vaknat!”⁶⁴ men det som enbart tillkännages läsaren är Fredrikas egen tolkning av förvandlingen som går ut på att: ”förvandla sig till Sig Själv så att säga.”⁶⁵ Fredrika har visserligen fogat sig och bytt personlighet men det handlar inte om maskinmässig lydnad så som Laing formulerar det eftersom förvandlingen sker på hennes egna villkor. Än viktigare är upptäckten av den egna rösten som banar väg för det som sker senare i romanen, det vill säga motståndet mot Irmas metoder.

⁶¹ Gripe, s. 22

⁶² Torkel, Rasmusson, & Leif, Zern, ”Schizofrenin och samhället; en intervju med R.D. Laing, *Bonniers Litterära Magasin*, 1968, s. 493.

⁶³ Gripe, s. 28.

⁶⁴ Gripe, s. 28.

⁶⁵ Gripe, s. 28

I *Flickan och dockskåpet* utlöser dotterns flytt hemifrån en kris för modern eftersom hon inser att hon håller på att förlora makten över dottern. Flickan däremot glädjer sig över sitt första egna hem men märker att modern har svårt för att acceptera, än mindre glädjas över dotterns nyvunna frihet. I en diskussion om inredning försöker dottern utmana mamman i något som närmast utmynnar i en verbal maktkamp som förs i en tillkämpad vänlig ton.

- Du vet vi talade om gardiner till köket, mamma.
 - Ja, jag sa att jag sett ett vitt tyg med mönster i väven som var så vackert, gick du dit?
 - Nej, jag såg såna där färdiga lufter, eller vad det heter, i en affär på Fridhemsgatan och dom var skitbilliga, så jag tog dom.
 - Nu skall vi se hur mycket hon tål, tänker flickan.
- Så bra, svarar mamman kort. Då sparar jag lite pengar.
 - Vad gör du med dina sparpengar, mamma?
 - Jag tänkte skaffa en ny säng till ditt gamla rum, så jag behöver varje öre.
 - Där fick *jag* så näsan släpa, tänkte flickan och kan inte låta bli att le.
- Såå, skall du och pappa separera, skrattar hon.
 - Nej, vi skall ha det som gästrum. (...)
 - Hon vinner, tänker flickan.
 - Fan, hon vinner igen.⁶⁶

Det som skulle utmynna i dotterns triumf – att hon fattat ett självständigt beslut om gardiner – slås tillbaka då modern kontrar med att flickans rum skall omvandlas till gästrum, en nyhet som överrumplar dottern. Flickan upplever moderns parering som ett nedslag, som att modern vunnit igen och moderstrotset rinner ut i sanden. Referensen till Laings teori om föräldrars destruktiva våld ligger häri att modern inte kan acceptera flickans självständiga val och åsikter. I stället försöker hon underkuva dottern genom att låta påskina att flytten inte berört henne i någon större grad.

Maktförskjutning och subjektsblivande

Den maktförskjutning som jag avslutningsvis argumenterar för kan, hävdar jag, relateras till Reynolds och den kategori av ungdomsskildringar där protagonister via olika slag av kreativa handlingar, som upptäckten av en egen skriftlig eller verbal röst, bemöter utmaningar eller besvikelser och tack vare dem kommer till makten utan att förlora den åt en vuxen auktoritet

⁶⁶ Reuterswärd, 35-36.

på slutet.⁶⁷

I *Flickan och dockskåpet* sammanfaller maktförskjutningen och dotterns subjektsblivande då hon dristar sig till att konfrontera modern och ifrågasätta dennas avståndstagande och behov att styra dotterns liv. För samtidigt som modern betraktat sina fyra barn som självständiga människor och systematiskt distanserat sig från dem, har hon på andra sätt blandat sig i deras liv: ”... det är möjligt att du aldrig visat såna där vanliga äganderättskänslor mot oss, mamma. Men det var väldigt vad du härjade med vad vi trodde oss äga själva. ... Du skjuter mej ifrån dej, samtidigt som du på en massa sätt lägger dej i vad jag gör, hur jag gör, det jag gör och ifrågasätter dom, som jag gör det med”⁶⁸, förklarar dottern sina känslor i ett försök att få modern att medge sitt motstridiga beteende.

Senare framkommer att modern i sitt styrbegär tagit modell av sin egen mor, dotterns mormor, en ”temperamentsfull”⁶⁹ kvinna som på samma vis hunsat sin dotter. När modern förklarar hur mormodern i tiderna bestämde var dottern skulle bo och hur hon skulle inreda sitt hem frågar flickan:

- Och det accepterade du utan vidare, att hon gjorde iordning ditt hem.
- Det skulle så vara, man flög inte ut ur boet... man satte sej bara på en gren lite längre ner under holken.
- När blev du din egen?
- Aldrig.
Hon nästan spottar ut ordet.
Rätar på ryggen och ser bort mot fönstret.
- Det är det jag försöker bli nu. Jag tänkte åtminstone att jag skulle pröva hur det kändes.⁷⁰

Denna dialog sammanfattar kärnan i den smärtsamma relationen mellan mor och dotter. Dotterns frigörelse från barndomshemmet har följt ett annat manus än vad moderns i tiderna gjorde. Dotterns självständighet och trivsel i det egna hemmet får modern att inse sin egen bundenhet i de gamla familjebojorna. När det yngsta barnet flyttar ur boet, försöker hon frigöra sig genom att ”pröva” bli sin egen. Men den sent vunna friheten är svår att hantera vilket tar sig uttryck i en frenetisk utrensning av dotterns saker och omvandling av dennas rum. När dottern besöker sitt barndomshem finner hon sina saker nerpackade i lådor: ”Flickan stänger dörren med en smäll. Hon måste ha gjort om rummet på måndagen eller tisdagen, då

⁶⁷ Reynolds, s. 82.

⁶⁸ Reuterswärd, s. 91-92.

⁶⁹ Reuterswärd, s. 99.

⁷⁰ Reuterswärd, s. 101.

jag inte kom hem. Hon raderade ut mej. Städade undan mej. Upphävde mej.”⁷¹

Samtidigt som dottern glädjer sig över friheten upprörs hon av moderns anstränging att rensa ut sitt barn ur hemmet. Förnekandet av barnet som subjekt som inleddes med förebråelserna gällande flickans lek med dockskåpet, når sin kulmen då flickan är vuxen genom ett upphävande av dottern som självständigt subjekt.

Reuterswärd borrar djupt i en komplex mor-dotterrelation och visar med Vivi Edströms ord, ”hur problematisk friheten är. En total frigörelse är detsamma som icke-kärlek. Ett absolut icke-beroende är liktydigt med kyla.”⁷² I Reuterswärds roman når dottern sin självständighet trots moderns kyla och avoghet men hon har heller inte stängt av känslkanalerna till sin mor utan vill få denna att erkänna sin saknad och sin upprördhet över att dottern lämnat boet.

Genom att konfrontera modern tvingar dottern denna att ifrågasätta tidigare normer och tänkesätt, inplanterade av föregående generation, flickans mormor. Denna fokusering på modern och dotterns önskan om att modern skall lyfta på sitt skyddsvärn och tillåta sig själv att älska sina barn, menar jag, avviker från ungdomsromanens konventionella mönster i vilka föräldrarnas roll ofta förblir statisk eller stereotyp, för att återknyta till Sonja Svensson⁷³.

I den upplösning som följer framhävs maktförskjutningen i och med att det är dottern som får modern att omvärdera sina principer och i själva verket, hela sitt liv: ”–Jag menar, säger flickan, och nu är hennes röst låg och mjuk – jag menar att jag tycker det är synd om dej att du inte tillät dej vilja äga dina barn... äga dom, hålla dom hårt intill dej... aldrig vilja släppa dom.”⁷⁴ Flickans insiktsfulla analys fungerar som en utsträckt hand och som en stilla förhoppning om att få moderns fasad att rämna och möjligen som en försäkran om att dottern kommer att stå vid moderns sida också i framtiden. Ställd inför detta framstår modern plötsligt som sårbar och svag: ”– Och jag som trodde jag var så duktig när jag inte hängde mej fast. Jag trodde ni ville ha det så. Att det skulle vara så.”⁷⁵ Insikten är nödvändig för den slutliga frigörelsen som skildras i romanens sista kapitel och som helt och hållet fokaliserar modern. De smärtsamma diskussionerna med flickan har fått henne att inse sin bundenhet i

⁷¹ Reuterswärd, s. 48.

⁷² Edström, ”Fångenskapssymboler, s. 90.

⁷³ Sonja Svensson menar att då ungdomsförfattarna i 1970-tals romanerna allt mer börjat identifiera sig med böckernas ungdomar har en obalans mellan unga och vuxna uppstått i personteckningen. ”Ett släkte för sig. Om åldersbarrirärer i den svenska ungdomsboken 1950-1975, s. 36 .

⁷⁴ Reuterswärd, s. 94.

⁷⁵ Reuterswärd, s. 94.

barndomsfamiljen en bundenhet som symboliseras av dockskåpet.

Hon böjer sig ner och tar en sko... först en, men kastar den och väljer en annan med spetsig hård klack. Med den i handen går hon lös på dockskåpet.

Hon drämmer till de glasrutade dörrarna.

Hon hamrar på möbler och väggar.

Hon rafsar runt och sliter ut.

Hon knäcker nackar och utplånar deras förvånade ansikten.

Och bultar, bultar, bultar.⁷⁶

Genom denna akt frigör sig flickans mor det sista bandet till sin egen mor, släktklenoden som förhindrat henne att vara sin egen, en självständig vuxen individ.

Samtidigt som denna frigörelseakt innebär en tematisk beröringspunkt till 1970-talets kvinnliga bekännelse och självbiografi, skriver Reuterswärd in något som ofta saknas i kvinnolitteraturen, nämligen en försiktig optimism vad gäller mor-dotterrelationen. Den kvinnliga bekännelsens och självbiografins motiv återspeglar på olika sätt den diskurs som anlades av den nya kvinnorörelsen och som innebar att kvinnans reproduktionssfär skulle medvetandegöras och offentliggöras, skriver Sarrimo.⁷⁷ Denna ”reproduktionssfär” som omfattade modern, familjen och äktenskapet blev en tacksam måltavla för upproret⁷⁸. Maria Jönsson sammanfattar essensen i det motiv som går igen i nästan alla bekännelseromaner från sjuttioalet; mor-dotterproblematiken.

Mödrarna står ofta i centrum av texten, eller anas som en drivkraft att ta spjörn emot eller längta till. Berättarna lever egentligen föräldralösa, de saknar en modrande instans i sina liv, de blir inte bekräftade i sina identiteter. Som döttrar blir de ett hot mot mödrarna, i sin individualitet och jagkänsla strävar de mot andra mål.⁷⁹

⁷⁶ Reuterswärd, s. 116.

⁷⁷ Sarrimo, s. 98.

⁷⁸ I Kerstin Thorvalls *Det mest förbjudna* drivs det litterära modersupproret till sin spets, skriver Ebba Witt-Brattström i sin analys i *Stå i bredd. 70-talets kvinnor, män och litteratur*. Norstedts, Stockholm, 2014 s. 171–179. Romanen, i vilken gränsen mellan författarjaget och berättaren medvetet suddats ut, uppmärksammades stort inte minst på grund av den hätska dialog som Thorvall förde med sin egen mor i offentligheten.

⁷⁹ Maria Jönsson, *Som en byracka. Självbiografi, estetik och politik i Agneta Klingspors författarskap*, Bokförlaget h:ström – Text & Kultur, 2006, [diss.], s. 58.

Jönssons karakteristik av sjuttioalets mor-dotterrelation är intressant att jämföra med mor-dotterrelationen i *...ellen, dellen...* och *Flickan och dockskåpet*. Fredrika duger inte som hon är åt modern och byter identitet för att bli bekräftad. Modern i Reuterswårds roman upplever dotterns flytt hemifrån och självständighet som en kränkning – hon som levt hela sitt liv bunden av konventionerna avundas dotterns frihet och framtidsplaner men lyckas kanske till sist frigöra sig och bli sin egen.

Även Gripes roman avslutas i hoppfullhet för mor-dotterrelationen som bottnar i att Fredrikas individuationsprocess når sin kulmen. Det är då Fredrika hittar Laings bok *Familjelivet* bland Irmas böcker som hon börjar fundera över dynamiken i sin egen familj och kopplar ihop Laings teorier med den disharmoniska familjetillvaron.

I denna episod får det citat som inleder romanen sin förklaring. Citatet som lyder: ”Något som man absolut inte väntar sig av en tennisboll är att den vet att den är en tennisboll.”⁸⁰, är en referens till Laings fallstudie om en sjuttonårig flicka som visat symptom på tidig schizofreni. Tennisbollmetaforen syftar på flickans insikt om hur hon, uppvuxen i en familj präglad av ständiga konflikter mellan de vuxna, behandlats som en tennisboll som servats och smashats mellan de två lägren. Då de vuxna inte klarat av att kommunicera med varandra har de använt Jane som språkrör och budbärare. Hon har varit bollen i spelet.

Fredrika inser att metaforen även kunde gälla henne själv, syskonen och pappan. De har alla varit bollar i moderns maktspel där strävan varit att omforma familjemedlemmarna. Denna insikt blir ett led i frigörelseprocessen från modern. Fredrika funderar nämligen över hur mycket Irma själv förstått av tennisbollmetaforen: ”Säkerligen alltihop – fast på Irmas sätt, med hennes överlägsna förstånd. Skulle det alls löna sig att prata med henne om den? Skulle det...? Varför gjorde hon inte det? Hade hon egentligen nånsin gett Irma en ärlig chans?”⁸¹ Läsningen av Laings bok gör det möjligt för Fredrika att betrakta Irma ur ett nytt perspektiv. Kapitlet utmynnar i Fredrikas beslutsamhet att förändra sig själv och rädda tillbaka ”det bästa av det gamla jaget”⁸². Hon är även redo att konfrontera Irma, som människa och mamma.

Detta sker efter att hon gjort sig av med den gröna kappan, som hon med galge och allt, fäster

⁸⁰ Gripe, s. 5.

⁸¹ Gripe, s. 159.

⁸² Gripe, s. 155.

som ett segel på en flotte: ”Där i vattenvirvlarna försvann den gröna kappan! Det var otäckt men nödvändigt.”⁸³ När hon återvänder hem hör hon Irmas ensamma steg eka därinne: ”Och Fredrika ropade: – Hör du vad jag säger! Du ska bli min mamma nu igen! ... – Jag tänker tvinga dej till det ska du få se! – Hörde du...?” Imperativen i citatet står som markörer för Fredrikas aktörskap; från att ha varit den svagaste länken i syskonskaran, formbar och utan egen vilja har hon utvecklats till en självständig individ, stark nog att ge Irma en chans.

Slutsats

I artikeln har jag fört en dialog med tidigare forskning, i synnerhet kring hur mor-dotterrelationen uttolkas. Med min läsning har jag med hjälp av begrepp som röst, subjekt och maktstruktur spårat en liknande rotation av makt samt omförhandling av konventionella familjemönster som de Reynolds diskuterar. Slutscenen i *...ellen, dellen...* antyder att Fredrika slutligen vågar ifrågasätta Irma och att hon heller inte tänker låta sig kuvas på nytt. I *Flickan och dockskåpet* blir flickans kritik en katalysator för moderns frigörelse inte bara från det modersförtyck hon levt under sedan sin barndom utan även, möjligtvis, frihet ifrån ett kvävande äktenskap. Gripes och Reuterswårds romaner uppmuntrar därmed läsaren till att betrakta auktoriteter och familjemönster ur nya perspektiv samtidigt som tematiken och en komplex karaktärsbeskrivning ställer krav på tolkningsförmågan. Vuxenskildringen i dessa romaner motsvarar, menar jag, därmed inte den banala vuxengestaltning som hävdats karaktärisera 1970-talets ungdomsroman.

Denna syn förstärks av den omdefiniering av moderskapet som äger rum i berättelserna. I *...ellen, dellen...* i och med att Irma skall tvingas bli en mamma igen, i *Flickan och dockskåpet* i form av att dottern uppmuntrar modern att vara en mor på sina egna villkor. Artikelns rubrik ”Hon har äntligen vaknat!” gäller därför lika mycket protagonisterna som mödrarna i termer av frigörelse och förändring.

De idémässiga influenserna visavi Laing är tydliga vad gäller tanken om familjen som källa till psykiskt illamående och problematiska relationer mellan familjemedlemmarna. De intertextuella kopplingarna till Laing bidrar till en innehållsmässig komplexitet som utmanar läsningen samtidigt som Gripe och Reuterswård skriver fram sina egna svar på de svåra familjesituationerna. De lösningar som romanerna utmynnar i tolkar jag nämligen som

⁸³ Gripe s. 170.

alternativ till den pessimism som verkar genomsyra Laings resonemang om familjen som samlevnadsform. I ...*ellen, dellen*... vill Fredrika förena sin familj på sikt och rädda tillbaka de bästa sidorna i sitt gamla jag, det vill säga den person hon var innan personlighetsförvandlingen. I Reuterswärd roman genomsådar flickan sin mors sorg. Syftet med de smärtsamma konfrontationerna blir att få modern att bejaka sin dotter och tillåta sig att visa sin moderskärlek.

Döttrarnas engagemang och vilja att forma om den negativa familjedynamiken korresponderar därmed även med negativa modersmotivet i den samtida kvinnolitteraturen men inte som en bekräftande tes utan snarare som ett alternativ och som en uppmuntran till att konfrontera och söka en utväg ur moderskonflikten – tillsammans med modern.

Litteratur:

Alston, Ann, *The Family in English Children's Literature*, New York & London, Routledge, 2008.

Arrendell, Terry, "Conceiving and Investigating Motherhood: The Decade's Scholarship", *Journal of Marriage and Family* 64.2, Wiley Online Library, 2000, s. 1192-1207.

Backberger, Barbro, "Från den heliga familjen till död åt familjen", *Dagens Nyheter*, 24.12.1965.

Beauvais, Clémentine, *The Mighty Child. Time and Power in Children's Literature*, John Benjamins Publishing Company, Philadelphia/Amsterdam, 2016.

Britten, Adrielle, "The family and adolescent wellbeing : alternative models of adolescent growth in the novels of Judith Clarke", *International research in children's literature* 7:2, 2014, s. 165-179

Edström, Vivi, "Värderingar i ungdomslitteraturen", *Ungdomsboken. Värderingar och mönster*, Vivi Edström och Kristin Hallberg, (red.), Liber Förlag, Stockholm, 1984, s. 11-51.

Edström, Vivi, "Fångenskapssymboler", *Ungdomsboken. Värderingar och mönster*, s. 67-96.

Fagerström, Gudrun, *Maria Gripe, hennes verk och hennes läsare*, Bonnier, Stockholm, 1977.

Maria Gripe, ...*ellen, dellen*..., Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 1974.

Jönsson, Maria, *Som en byracka. Självbiografi, estetik och politik i Agneta Klingspors författarskap*, Bokförlaget h:ström – Text & Kultur, 2006, [diss.]

- Jönsson, Maria, *Behovet av närhet blir med åren betydligt större än nödvändigheten att bevara sin värdighet. Om genus, trots och åldrande i Kerstin Thorvalls författarskap*, Ellerström, Lund, 2015.
- Kriström, AnnaKarin, *De gränslösa böckerna. Om Hans Alfredson och Barbro Lindgren i 60- och 70-talens allålderslitteratur*, Eriksson & Lindgren, Stockholm, 2008.
- Kåreland, Lena, *Inga gåbortsföremål. Lekfull litteratur och vidgad kulturdebatt i 1960- och 1970-talens Sverige*, Makadam, Göteborg, 2009.
- Sara Kärrholm, ”Barnkulturen och det stora slaget om verkligheten. Värden och värderingar i tidskriften Ord & Bild under 1970-talet”, *Barnlitteraturens värden och värderingar*, red. Sara Kärrholm & Paul Tennygart, Studentlitteratur Ab, Lund, 2012, s. 103-118.
- Laing, R. D., *Familjelivet*, Bokförlaget PAN/Norstedts, Stockholm, 1977.
- Lundin, Immi, *Att föra det egna till torgs. Berättande, stoff och samtid i Kerstin Strandbergs, Enel Melbergs och Eva Adolfssons debutromaner*, Critica Litterarum Lundensis, 2012.
- Lundqvist, Ulla, *Tradition och förnyelse. Svensk ungdomsbok från sextiotial till nittiotial*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1994.
- Mai, Anne-Marie, ”Litteraturens många kön – om nordisk kvinnolitteratur under de första decennierna av 2000-talet”, <https://nordicwomensliterature.net/se/om-det-tryckta-verket/litteraturens-manga-kon/>.
- Matthis, Irène, *Det omedvetnas arkeologi*, Natur och Kultur, Stockholm, 1992.
- Nikolajeva, *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers*, Routledge. Taylor & Francis Group, New York and London, 2010.
- Nordisk kvinnolitteraturhistoria* band 1-5, red Elisabeth Möller Jensen, Höganäs: Bra Böcker, Malmö, 1993-1998.
- Nordisk kvinnolitteratur med 2000-talets litteratur*, red. Anne-Marie Mai, <https://nordicwomensliterature.net/se/>, 2012.
- Ohlsson, Anna, ”Från den heliga familjen till död åt familjen”, *Barnets familjer ur barnkulturella perspektiv*, skrift utgiven av Centrum för barnkulturforskning, Stockholm, 2010, s. 67-71.
- Ohlsson, Anna, *Myt och manipulation. Radikal psykiatrikritik i svensk offentlig idédebatt 1968-1973*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm, 2008, [diss.].
- Ord och bilder för barn och ungdom III. Ungdomslitteraturen*, red. Lars Furuland, Mary Ørvig, Sonja Svensson, ”Den moderna ungdomsboken”, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1994.
- Rasmusson, Torkel & Leif, Zern, ”Schizofrenin och samhället; en intervju med R.D. Laing”, *Bonniers Litterära Magasin*, 1968.

- Reuterswärd, Maud, *Flickan och dockskåpet*, Bonniers Junior Förlag Ab, Stockholm, 1979.
- Reynolds, Kimberley, *Radical Children's Literature. Future Visions and Aesthetic Transformations in Juvenile Fiction*, Palgrave Macmillan, Hampshire & New York, 2007.
- Sarrimo, Cristine, *När det personliga blev politiskt*, Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag, 2000, [diss.]
- Svensson, Sonja, "Ett släkte för sig. Om åldersbarriärer i den svenska ungdomsboken 1950–1975", i *Kring den svenska ungdomsboken. Analys, debatt, handledning*, Ulla Lundqvist & Sonja Svensson (red.), Natur och Kultur, Stockholm, 1977.
- Thorvall, Kerstin, "Bor alla barnboksförfattare i Tomtebolandet?", *Expressen*, 29.6.1965.
- Toijer-Nilsson, Ying, *Berättelser för fria ban. Könsroller i barnboken*, Stegelands, Stockholm, Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet nr. 10, 1978.
- Toijer-Nilsson, *Skuggornas förtrogna. Om Maria Gripe*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm, Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet nr. 71, 2000.
- Trites, Seelinger, Roberta, *Waking Sleeping Beauty Feminist Voices in Children's Novels*, University of Iowa Press, Iowa City, 1997.
- Disturbing the Universe. Power and Repression in Adolescent Literature*, University of Iowa Press, Iowa City, 2000.
- Vuorio, Pia, "Din frihet är nära kopplad till min egen." En feministisk psykoanalytisk läsning av emancipations- och modersmotiv i Maud Reuterswärd's Elisabettrilogi", i *Barnboken*, nr 29, 2016.
- Warnqvist, Åsa, red., *Samtida svensk ungdomslitteratur. Analyser*, Studentlitteratur Ab, Lund, Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet nr. 140, 2017.
- Westin, Boel, "Mammor och omödrar. Modersbilder i barn- och ungdomslitteraturen", *Opsis Kalopsis*, 1996:2, s. 37–39.
- Anna Williams, *Stjärnor utan stjärnbilder. Kvinnor och kanon i litteraturhistoriska översiktsverk under 1900-talet*, Gidlunds förlag, Örlinge, 1997.
- Witt-Brattström, Ebba, *Stå i bredd. 70-talets kvinnor, män och litteratur*. Norstedts, Stockholm, 2014.